

Nerudova cesta na Blízký Východ (realita putování)

Danuše Kšicová

KLÍČOVÁ SLOVA:

Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, naratologie, *Různí lidé*, sémantika, genealogie.

KEY WORDS:

Jan Neruda, *Obrazy z ciziny*, narratology, *Různí lidé*, semantics, genealogy.

ABSTRACT:

Jan Neruda's trip to the Middle East (The reality of the tour)

The study is devoted to the circumstances under which the pilgrimage of Jan Neruda was realised and the reality described in his *Pictures from Abroad*. The author analyzes the system of the narratological aspects of Neruda's travel causeries and the semantic components of his short stories *Various People*, directly related to his travel causeries. The analysis of the poetics of Neruda's travel sketches allows us to include them in the genealogy of this genre from H. Heine to Karel Čapek.

Jan Neruda se na Blízký východ vypravil r. 1870 v třiceti šesti letech již jako značně zkušený cestovatel, který se proslavil svými reportážemi z Paříže, napsanými počátkem šedesátých let.¹ Jeho cestopisné fejetony vznikaly především v průběhu šedesátých a sedmdesátých let, kdy navštívil kromě zmíněné Paříže Německo, Uhry, Itálii, Balkán, Turecko, Palestinu a Egypt a vydal o svých cestách zajímavé svědectví v četných reportážích, otiskovaných časopisecky a posléze i knižně. Jeho *Obrazy z ciziny* vyšly dvakrát za autorova života (1872

1) Srov. NERUDA, Jan. Pařížské obrázky (1863), in *Obrázky z domova i z ciziny*. Praha: Čs. spisovatel 1983, s. 52–138.

a 1879) a poté několikrát ve 20. století – naposled v kritickém vydání ve *Spisech Jana Nerudy* r. 1950.² Ani tam však nejsou informace o tom, jak vlastně Neruda v té době cestoval. Torzovité údaje lze vystopovat v Nerudových dopisech jeho vídeňskému příteli Vratislavu Kazimíru Šemberovi, jež Albert Pražák zařadil jako appendix ke svému záslužnému vydání Nerudovy korespondence.³ Nerudových cest z přelomu 60. a 70. let se týkají jeho dopisy z let 1869–1970, z nichž je patrné, že mu Šembera pomáhal s jízdenkami na vlak, na dunajskou parolod i na třídní plavbu po moři. Dopisy nejsou blíže datovány. Čtyři mají vrocení 1869, další jsou zřejmě z počátku roku 1870, kdy se cesta nakonec přece jen uskutečnila, a to v době od 9. května do 23. července, jak to oznamovaly Nerudovy domovské *Národní listy*.⁴ Dráha mu již o rok dříve vystavila lístek z Vídně do Terstu a zpět a poslala přímo na adresu redakce *Národních listů*, kde byly Nerudovy cestovní fejetony především otiskovány. Vzhledem k tomu, že se cesta uskutečnila s ročním odkladem, bylo nutno jízdenky měnit, včetně lístku na paroplavbu, kde bylo zkomoleno cílové místo. Nerudovi nejvíce záleželo na plavbě po Dunaji do Černého moře,⁵ proto žádal o lístky z Bělehradu do Brailly či Galaty, tedy míst, odkud bylo možné pokračovat lodí až k moři. Mohl tak uskutečnit svůj záměr napsat dunajské povídky. Nakonec počátkem roku 1870 Neruda píše příteli Šemberovi, aby mu pomohl získat zdarma jízdenky a vyřídil mu ruské a turecké vízum.⁶

Je zřejmé, že peníze na tak dlouhou a dalekou cestu Neruda sháněl velmi obtížně. V jednom z dopisů V. K. Šemberovi z r. 1869 píše: „Kvartál je dobrý, Julie⁷ spokojen, snad vyrukne s nějakým peněžitým příspěvkem. [...] Znáš mou faktickou skromnou choulostivost, ale také dobře mé poměry. Pro případ, že vytluku peníze, vytluku nejvýš dvě stě zlatých, musím počítat... *jsem na mou cest už za to vděčen*, když se svezu z Vídně do Bělehradu zdarma. A velmi vděčen!“⁸

2) NERUDA, Jan. *Obrazy z ciziny*, Dílo Jana Nerudy, sv. 5. Praha: Kvasnička a Hampl 1923; NERUDA, Jan. *Obrazy z ciziny*, Spisy Jana Nerudy, sv. 8. Praha: Čs. spisovatel 1950.

3) PRAŽÁK, Albert. *Neruda v dopisech*, Kap. Neruda a přítel. Praha: Čs. spisovatel 1950, s. 583–680.

4) Srov.: Fejetonista *Národních listů* Jan Neruda... /nastoupil s E. Kittlem cestu do Orientu./ *Národní listy* 10, 1870, č. 127, 9. 5., s. 1. Pan Jan Neruda... /Zpráva o pobytu J. N. v Jaffě./ *Národní listy* 10, 1870, č. 179, 5. 7., s. 2. Náš fejetonista pan Jan Neruda vrátil se s p. Em. Kittlem /ze svých cest po Východě/. *Národní listy* 10, 1870, č. 197, 23. 7., s. 2. Tamtéž, s. 24–25.

5) Původně chtěl Neruda jet po Dunaji již z Lince do Vídně. Nakonec však od tohoto záměru upustil. Srov. jeho dopis Šemberovi z r. 1869. O. c., s. 599.

6) Tamtéž, s. 601.

7) Julius Grégr, šéfredaktor *Národních listů*, kde spisovatel pracoval od r. 1865, kdy s nimi byl sloučen *Hlas*. Od té doby Neruda působil jako fejetonista *Národních listů* až do své předčasné smrti. Srov. KREJČÍ, František Václav. *Jan Neruda. Studie jeho vývoje a díla*. Praha: Hejda a Tuček, b. d. (1902), s. 86.

8) Tamtéž, s. 599. Volnou jízdenku na vlak až do Bělehradu Neruda získal na základě německy psané žádosti *Národních*

Nakonec byla vytyčena definitivní trasa: cestu z Vídně do Terstu⁹ Neruda vykonal vlakem, dál putoval s několika zastaveními. První z nich bylo v Bělehradě, odkud pokračoval lodí a vlakem do Bukurešti. Po Dunaji doplul do Černého moře a Bosporským průplavem se dostal do Cařihradu.¹⁰ Cestou do Palestiny navštívil Attiku, potom Smyrnu (dnešní Izmir v Turecku na břehu Egejského moře) a se zastávkami v maloasijských přístavech doplul do Jaffy. Zde odbočil do Jeruzaléma a ostatních historických míst v Palestině. Cestou do Egypta se zastavil u Suezského průplavu a v nově vybudovaném městě Port Saidu. Navštívil Káhiru a z Alexandrie doplul do třetího největšího sicilského města Messiny. Pokračoval lodí s přerušeními v Neapoli, Pompejích, Římě, Benátkách, aby nakonec stanul opět v Terstu. Svoje fejetony otiskoval nejdříve časopisecky.¹¹ Ze svého náročného putování Neruda vytěžil knížku cestovních epizod *Různí lidé* (1871), půvabných miniaturek, které lze pokládat za prolog k *Malostranským povídkám*. Vlastní cestovní dojmy uložil do mistrovsky napsaných cestovních črt, nazvaných podle vzoru proslulých *Obrazů z cest* Heinricha Heineho *Obrazy z ciziny* (1872). Kniha je věnována „věrnému soudruhovi na cestách, milému příteli Emanuelu Kittlovi“, pražskému sládkovi, mecenáši kultury a budoucímu otci proslulé operní pěvkyně Emy Destinové, který jej na cestě provázel.¹²

Mnohé údaje lze vyčíst ze samých Nerudových fejetonů. Bělehrad autor označuje za vstupní bránu do Istanbulu, jež byla nedávno hrdinsky prolomena. Neruda má na mysli poslední krvavé události, jejichž výsledkem bylo, že r. 1867 Bělehrad konečně opustila turecká posádka. Pozůstatky tohoto krutého zápasu Neruda ještě vidí na každém kroku. Konstatuje, že vedle pobořených mešit vyrůstají nové stavby, celé město je v rekonstrukci. Má totiž „tu čistě orientální zvláštnost, že vypadá krásně jen zpovzdálí, turecké hospodářství vtisklo také jemu ráz svůj“ (NERUDA 1923: 384). Z Bělehradu Neruda pokračoval po Dunaji do rumunského přístavního města Ďurděva (Giurgiu). Po pravé straně byl hornatý

listů ředitelství jižní dráhy. Žádost je součástí zmíněné korespondence. R. 1876 nedostatek peněz Nerudovi znemožnil jeho zamýšlenou cestu do Paříže.

- 9) O Terstu Neruda píše v závěru svého putování na základě dvojího pobytu. Čtyři fejetony sdružené v *Obrazech z ciziny* pod názvem Terst mají v roce 1868, takže vznikly již dříve a do knihy byly dodatečně vloženy, stejně jako řada esejí z Benátek, Istrie a jiných jadranských oblastí i Uher včetně Pešti, označených rovněž r. 1868.
- 10) Údaje o pobytu v Cařihradě a dalších lokalitách lze upřesnit z autorova pasu, jenž se v 50. letech nacházel v Ústředním státním archivu, a z autorových dopisů z cesty. Podle dopisu MUDr. Eduardu Grégrovi z Cařihradu zde Neruda byl mezi 23.–31. květnem 1870. Poté odcestoval do Athén. Povolení k cestě do Řecka mu bylo vystaveno 31. 5. Z Athén a Iskanderu, kde byl 15. 6., psal svému příteli Josefu Lvovi, v jehož bytě měl pronájem. Srov. poznámky k vyd. NERUDA, Jan. *Dopisy*, sv. 3, Praha: SNKLHU 1965, s. 468–469.
- 11) Srov. ŠIK, Hynek – LAISKE, Miroslav. *Literatura o Janu Nerudovi*. Praha: Odeon 1976.
- 12) Emanuel Kittl, velký milovník umění a mecenáš, byl majitelem 23 pražských domů, několika pivovarů a lukrativních pozemků. Jemu a jeho manželce, operní zpěvačce Jindřišce Šrutové, se 26. 2. 1878 narodila dcera Emilie, pozdější proslulá pěvkyně a velká česká vlastenka Ema Destinová (1878–1930).

břeh tehdy ještě Turky obsazeného Bulharska, osvobozeného až za rusko-turecké války ukončené berlínským kongresem r. 1878, po levé pak rumunská rovina, po níž oba cestovatele unášely posléze malé elegantní vagony anglické železnice do Bukurešti – „města radosti“. Podle báje, kterou Neruda v krátkosti rekapituluje, vzniklo na místě, kde bohatý Jafet Bukur z Varny zastihl svoji krásnou dceru Guzlu v objetí mladého otroka Ibrahima, s nímž uprchla z domu. Dojatý velkou láskou nádherného páru jim otec odpustil a založil zde budoucí hlavní město Rumunska. Podobně jako „dunajskou růži“ Bělehrad Neruda obdivoval Bukurešť především z dálky, kdy tonula v bohaté zeleni parků a zahrad: „Sto kostelů řeckých roztroušeno tam, každý má několik kupolí a několik věží a po všem je rozlit jižní žár květnového slunce a vše se leskne a třpytí a jiskří, že až oko se rozechvívá a se uhýbá k svěžímu zelenému věnci“ (IBID.: 353). Honosné srovnání s Paříží však platilo jen pro několik míst v samém centru, odkud nebylo radno zabočit do vedlejší ulice či do dvorních traktů. Protože dláždění téměř zcela chybělo, nad městem se za sucha vznášela oblaka prachu, zatímco za deště se ulice měnily v bahnitě tratoliště. Protože okapy končily ve výši lidské postavy, nezbyvalo nic jiného než prchat před řinoucími se vodopády doprostřed silnice. Podobně jako ve všech svých cestovních reportážích, i zde si autor všímá především života ulice, tržnice a těch, kdo tam prodávají. Odpuzují jej staré bachraté ženy s odhalenými a sluncem sežehlými svislými prsy, sedící na zemi vedle zelených kopců brynzy či nevábného másla. Slova obdivu má naopak pro černovlasé štíhlé krasavice, ozdobené květy či mincemi vpletenými do vrkočů. Tento kontrast zaznamenává všude. O skryté orientální kráse zahalených muslimek silně pochybuje vzhledem k tomu, jak málo dbají na čistotu. Na Rumunsko se dívá jako na mladou zemi, jež se ještě musí hodně učit, protože nevolnictví zde bylo zrušeno teprve r. 1864, kdy byla také zavedena povinná školní docházka. I rumunská literatura byla tehdy na samém počátku. Kvetla zde však politická karikatura. V humoristickém listu *Daracul*, vystaveném na všech stáncích, bylo k Nerudově údivu možno otisknout výjev, na němž paní Romanie prvnímu ministru svlékla kalhoty a mele ho svazkem provazů, zatímco sám vládce je vyobrazen jako chlapeček, jemuž je koruna moc velká a šavle příliš těžká. A nebyl by to Neruda, aby nepoznamenal na vrub Němců, pochybujících o nezralosti takových národů pro svobodu: „Jako by k svobodě nebyl schopen člověk již v kolébce a jako by nezkrácená lidská práva nebyla nejlepším vychovatelem mravnosti!“ (IBID.: 363).

Jakýmsi úvodem ke dvěma zmíněným balkánským zastavením byly Nerudovy fejetony, jež vznikly o dva roky dříve za jeho prvního pobytu ve Slovinsku, Charvátsku a Bosně. V citovaném vydání *Obrazů z ciziny* z r. 1950 jsou zachyceny

ve čtyřech kapitolách, následujících po souboru čtyř fejetonů líčících terstskou rejdu, jež tam byla místo přístavu, a staré město plné křivolakých uliček, stoupajících od moře prudce vzhůru. Cestou k Terstu Neruda zaujal malý skalní výběžek s proslulým zámekem Miramare, který si vybuodoval r. 1857 mladší bratr rakouského císaře Františka Josefa I. Maxmilián, aby se zde usadil se svou ženou Charlottou z belgické královské rodiny. Osud mexického císaře, zbaveného republikány koruny a popraveného r. 1867, byl v té době největší evropskou senzací. Není divu, že Neruda svůj lyricky stylizovaný fejeton nazval Přímořská elegie – Miramare.

Vzhledem k zaměření cesty je pochopitelné, že nejvíce pozornosti spisovatel věnuje Istanbulu a Jeruzalému. O Cařihradu napsal celkem sedm fejetonů, řazených do jakéhosi filmového pásma, v němž postupuje systematicky od pohledu z dálky a zblízka přes charakteristiku nejdůležitějších světských i duchovních hodností a církevních svatostánků až po místa největších nakupení osob či vášní. První pohled na Cařihrad autor umísťuje ke hrobu poustevníka derviše Tašiloby na kuželovité hoře Burghurle, aby mohl napsat slova plná nadšení: „Cokoliv sobě fantazie kouznila o pohledu na Cařihrad, Cařihrad sám to překonává [...] je jediný ve své způsobě, porovnání s jiným nějakým místem není vůbec možno. Cařihrad popsat bylo by totéž co napsat nejskvělejší báseň, zde básnila celá historie a celá příroda [...]“ (IBID.: 9). Tato křižovatka kultur mu připomíná prales, v němž „kultura jedna [...] vypučela z kultury druhé, padlé“ (IBID.: 10). Jmenuje dobu prehistorickou, helénskou, byzantskou i tureckou. Zdá se mu, že osmanská říše slábne, třebaže kruh vyznavačů islámu roste – dosáhl více než sto milionů a jejich centrem je Cařihrad. Neruda není zaujat protiturecky. Uvádí řadu historických faktů o řádění „latiníků“ a uzavírá, že „turecká doba nebyla horší byzantinské“ (IBID.: 10). O autorově nadšení z pobytu v Cařihradě svědčí i jeho dopis MUDr. Grégrovi.¹³

O dobově charakteristickém europocentrismu vypovídá básníkovo přesvědčení, že poloha Cařihradu jej předurčuje k tomu, aby se stal centrem světa (IBID.: 11). Most přes Zlatý roh se mu stává pozorovacím bodem pestré směsice národů, jaká si zde – na průsečíku mezi Evropou a Asií – dává věčné dostaveníčko. Křesťanská Galata se mu zdá pro zvědavého a zvědavého poutníka bezpečnější než islámský Istanbul, i když obě části se svorně válí v typicky orientální špíně. Ale ať charakterizuje cokoli: cařihradskou burzu, bohoslužbu v mešitách či rychlou jízdu na vratkých kajcích – orientálních příbuzných dnešních kajaků –, vždy jej zajímají především lidé. Zatímco statné a sportovní veslaře v bělostných košilích

13) Hlavním důvodem listu byla prosba o zaslání sta zlatek. Srov. dopis z Cařihradu z 23. května 1870. NERUDA, Jan. *Dopisy*, sv. 3, s. 49 a 468.

obdivuje, jak obratně řídí po přeplněném zálivu svoje rychlé ostronosé lodice, marně hledá potvrzení romantických představ o orientálních krasavicích. Místo nich vidí jen neforemné Turkyně s ošklivým kolébavým krokem, polonahé dělnice s dětmi za krkem či nepěkné arabské mouřenínky, zahalené kvítkovanými závoji. Místo cizokrajných krasavic „viděl [...] punčochy roztrhané a sklouzlé na paty, nohy pod nimi špinavé, hedváb na těle od dlouhého nepřevlékání strašně pomáčkaný [...]. Viděl jsem, jak jedna – dáma v ekvipáži! – odhalila si závoj a s čela shazovala – eh, já to přece neřeknu, jaká zvířátka s čela shazovala!“ (IBID.: 31–32). Turkyně jsou kromě společných procházek „zaklety za zeď a za šlojíř. Nečtou ničeho, neumějí číst, a bohatší také nepracují ničeho [...] ani do mešit jich nevolají k společné modlitbě s muži, [...] ani domácích modliteb od nich nežádají“ (IBID.: 33), což vůbec neodpovídá osvíceným družkám Mohamedovým. V současných otylých Turcích marně hledá někdejší dobyvatele poloviny Evropy. Podobně kriticky se Neruda vyslovuje o tehdejším sultánovi. Nelíbí se mu turecká hudba a zpěv dervišů, jejichž rituální obřad končí elegantním tancem. Rychlé kroužení a náhlé přerušování symbolizuje kontrast života a smrti. Svoje vykoupení derviši hledají ve „vzývání boha křikem až do umdlení“, oním nekonečným opakováním jména božího: „La illaha il Allah“ (IBID.: 46). Slova obdivu věnuje nejslavnějšímu chrámu Svaté moudrosti Hagia Sofia, před nímž zůstal turecký dobyvatel stát v němém úžasu. Nelíbí se mu však, že byly z baziliky odstraněny křesťanské symboly a fresky překryla „řikadla z koránu“. Směr modlících se k Mekce tvoří příčnou čáru, „kterou učinil islám přes vyznání křesťanské“. To je „ona hluboká, ošklivá jizva [...] vřátá křesťanstvu do obličeje“ (IBID.: 38). Neruda poté probírá velké množství dalších mešit s často velmi roztodivnými názvy: např. „Džedim“, postavená kajícím se labužníkem, znamená: „Mysli, že jsem to snědl“; „mešitu šesti koláčů“ vybudoval pekař z peněz, jimiž ošidil zákazníky, kteří ho pak utopili v díži. Další mešity měly názvy naopak velmi romantické: „mešita zapadajícího slunce“, „mešita pánů korálových a cibulových“ atd. Jinak však v islámských svatostánkách nezaznamenal nic slavnostního. Šedovousý kazatel se směje se svými posluchači, asi se všichni baví. „Po koutech chrámových válí se kluci s koránem v ruce a učí se hlasitě súram z paměti, huba jim jede jak by namazal“ (IBID.: 40).

Pro Nerudův zájem o všechno, co patří k životu, je typické, že svoje postřehy končí jak obvykle na bazaru, kde s obdivem líčí pestrost zboží. Všimá si také rozmanitosti cechů, které dříve pořádaly rozsáhlá procesí. Konec jim učinil r. 1769 skandál, při němž se poutníci táhnoucí se svatým praporem proti Rusku, poprali a vzájemně pozabíjeli. O pranice ostatně nebyla v Turecku nouze. Pravidelně k nim docházelo při požárech, často sužujících dřevěný Cařihrad. Byl proto

ustanoven strážník, sledující město z věže v předměstí Galata. Jakmile spatřil, že někde hoří, začal bubnovat. Jeho signál opakovali ponocní tak dlouho, až se k požáru sjeli hasiči. Protože byli z různých částí města, odměnu měl dostat jen ten, kdo začal hasit první. Proto docházelo zpravidla ke rvačkám, zatímco se požár utěšeně rozrůstal. V nastalém zmatku si přišli na své i zloději. Jen pohořelí museli mlčet, co kdyby zase někde začalo hořet a oni se pomoci nedočkali. Ironickými komentáři je Neruda blízký Heinovi.

Jakousi spojnicí mezi světem tureckým a arabským tvoří v Nerudových cestopisných črtách kapitola Studie orientální. Autor v ní věnuje pozornost hrobům a hřbitovům, psům a zaklínacímu orientálnímu heslu „bakšiš“¹⁴, karikaturně zachycenému r. 1911 Andrejem Bělým. Podle Nerudy budeš i kolem nebožtíka na márách zrychlovat krok, aby tě také nepožádal o malý příspěvek. Kult hřbitovů a mrtvých je pro vyznavače islámu prvořadý, protože jejich život je jen krátkou předehrou bytí posmrtného. Stav obyvatel hrobů je lepší než stav živých. To je zaklínadlo všech muslimů. Do ráje se člověk nedostává za své zásluhy, ale jedině z milosti boží. Neruda cituje slova modliteb, které si pravověrný odříkává, když si myje tvář s prosbou, aby mu nezčernala v onen den soudu, pravou ruku, v níž bude tehdy třímat knihu se svými skutky. Při mytí nohou prosí, aby byly posílněny pro chvíli, kdy vkročí na most Sirath, aby neklopýtal při tom strašném přechodu. Srdce každého muslima vyjmou andělé, aby zjistili, zda je bílé, či černé. Důležitosti smrti odpovídají i hroby a hrobky od egyptských pyramid přes cařihradské, syrské a palestinské turby či mauzolea až po indická mauzolea na břehu svaté řeky Džumny. Cařihradské turby střeží dervišové v bílém hávu a zeleném turbanu, kteří uvedou návštěvníka do hrobky s kopulí. Podlaha je v ní kryta koberci, v popředí je řada sarkofágů sultána s jeho matkou a dětmi. Na klekátkách leží korán, opsaný samým sultánem. Bylo to jeho jediné zaměstnání. Zatímco v úrodném Turecku jsou hřbitovy kvetoucí sady, v písčitéch arabských zemích jsou pískem pokryta i místa posledního odpočinku, zaujímaví obrovská prostranství. A kdyby nebylo zakázané pohřbívat, kdekoli si někdo zamane, nezbylo by už dávno místo pro živé. Na mřížích hrobů světců jsou rozvěšeny útržky šatů nemocných, věřících, že jejich nemoc bude ustupovat podle toho, jak dlouho zde budou jejich cáry viset. Příbuzní sem dovážejí své mrtvé rozpálenou krajinou i několik týdnů a platí velké peníze, aby je mohli pohřbít co nejbližší svatému hrobu. Není divu, že za takovým průvodem se daleko táhne morový puch.

14) Perské bakšiš=dar; rozšířilo se prostřednictvím turečtiny. Srov. RATAJ, Tomáš. *České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí*. Praha: Scriptorium 2002, s. 253.

Kromě lidí obývají orientální města i psi, kteří byli kdysi v Helladě i ve starém Egyptě velmi váženi. V době Nerudově však byli největšími párii. Pohybovali se ulicemi ve velkých smečkách. V Orientu konali službu podobnou supům a šakalům. Byli tak hladoví, že na hřbitovech vyhrabávali a žrali nebožtíky, jen lehce překryté sypkým pískem. Do jisté míry tak přispívali tomu, aby mor neřádl ještě hůř, než tomu bylo. Za nocí prchali do pouště, odkud sem přibíhali šakali, s nimiž se psi divoce pářili. Nejhrůznější smečky divokých prašivých psů viděl Neruda v ulicích Káhiry a na smetištích kolem Cařihradu. Vyhrabávali tam odpadky, dokud je příslušníci jiné smečky nezahnali do moře, takže jim nezbývalo než plavat z Evropy do Asie či zpět, dokud jejich trápení neskončilo v mořských vlnách.

Jak poznamenává Vítězslav Hálek (1835–1874), který na Balkán a do Cařihradu cestoval o pět roků dříve¹⁵ než jeho o rok starší přítel Jan Neruda, téma cařihradských psů nemohl vynechat žádný návštěvník tohoto města kontrastů. V jeho podání je osud oněch zvířecích páriů vykreslen ještě depresivněji. Živili se jen odpadky, vyhazovanými přímo před dům jako všechno, co nebylo doma zapotřebí. Hlíдали si přísně svůj rajon a vetřelce tvrdě trestali. Ležících psů si nikdo nevšímal. Když jejich zcepenělá těla již příliš zapáchala, odstrčili je zchoulostivělí obyvatelé o dům dál. Podobně realisticky, se zájmem o naturalistický detail, Hálek líčí i cařihradskou dlažbu z obrovitých či zcela zanedbatelných kamenů, plnou výmolů a bahna, do něhož chodec beznadějně zapadal. Odpadní voda totiž tekla místo stokami přímo ulicemi, svažujícími se k moři. Odnášela tam sice nečistotu, chodcům však ztrpčovala život. Stejně bez příkras psal Hálek o slavnostním vítání sultána, provázeném hodinovým nepřetržitým duněním dělových salv. Z jeho cařihradských fejetonů se dozvíme, že ani v tomto obrovském městě nebyla, podobně jako v Jeruzalémě, žádná voda. Nahrazovala ji dešťovka, jíž se každý musel zásobovat sám. Část vody byla přiváděna ze vzdálených vodních nádrží. Se svým českým známým, který mu dělal v Istanbulu průvodce, se tam dokonce vypravil. Při zpáteční cestě zabloudili a zažili nepříjemné setkání s loupežnými Turky, které se jim naštěstí podařilo přemoci.

Hálkových patnáct fejetonů, shrnutých do jednoho cyklu pod edičním názvem *Cařihrad a jeho život*, tak do jisté míry uvozuje vyprávění Nerudovo. Výtvarná stylizace, zdůrazněná obdobným názvem knihy,¹⁶ je patrná i z Hálko-

15) Antonín Hartl uvádí přesné časové údaje o jednotlivých místech Hálova pobytu za jeho jižní cesty, jež podle konečné rekapitulace trvala čtyři měsíce: 1. 5.–31. 8. 1865. Podporu autor získal od Svatoboru. Srov. Úvod k jeho vydání 10. svazku Sebraných spisů V. Hála nazvaného *Z cest: do Cařihradu a domů*, edice Čeští spisovatelé 19. stol., Praha: Jan Laichter 1913.

16) HÁLEK, Vítězslav. *Obrázky z cest*. Praha: SNKLHU 1958. Spolu s Vlastimilem Válkem je vydal Dušan Jeřábek, který je rovněž autorem doslovu. V ediční poznámce jsou bibliografické údaje o otiskování jednotlivých fejetonů.

va řazení fejetonů, velmi připomínajícího kompozici Nerudových cestopisných cyklů. Stejně jako on začíná pohledem na město, které se zdá nádherné, dokud do něho nevstoupíš. Následuje charakteristika cařihradských ulic, pamětihodností včetně chrámu Hagia Sophia, sultánova divadla, kde se téměř nehrálo, i naivistického divadelního představení pro lidové publikum. Na rozdíl od Nerudy, který posuzuje turecké ženy jen z vizuálního hlediska, citlivý Hálek, který se o dva roky později oženil, se snaží proniknout do tajů tureckého manželství. Líčí setkání se dvěma Slovankami, provdanými za Turky. Při plavbě na parníku zjistil jejich naprosto bezprávné postavení, fyzické i duševní násilí na nich páchané, jež v nich vyvolávalo nenávisť k vlastním mužům a touhu uniknout z otrockého postavení. Podobně překvapivé je jeho odhalení duchovní podstaty tance dervišů, které Neruda i Andrej Bělýj líčí jako velkolepou podívanou. Hálek měl štěstí na průvodce, který mu vysvětlil symboliku jejich gest a pohybů. Samotný tanec na něho působil spíše komicky. Ironicky hovoří o potících se „tlustých exemplářích,¹⁷ i o tom, co se mimoděk odhaluje pod šaty točících se dervišů, ztrácejících postupně rovnováhu. Hálkovým cílem bylo především poznání balkánských Slovanů a života Čechů v cizině, jeho cařihradské postřehy Nerudovo vidění zajímavě předjímají.

Když se začátkem 19. století odhodlal k cestě do Orientu René Chateaubriand, projel nejdříve celé Řecko, tehdy ještě sužované Tureckem.¹⁸ Byron se tam o dvacet let později vydal z Itálie na své galérie a doplatil na to životem. V Řecku je dodnes uctíván jako národní hrdina.¹⁹ Vytouženou svobodu Řecko získalo až pět let po jeho smrti r. 1829. Neruda si návštěvu Athén vybral jako zastávku cestou z Cařihradu do Jaffy. Jejich loď k městu přijížděla velkým obloukem, protože autor uvádí, že připluli k přístavu v Pireau z jihovýchodu. Rozvaliny Akropole na Nerudu působily jako zuby mrtvé lebky. Podobně vnímá celé město, zbavené své někdejší velkoleposti: „Po vznešené bohyni Athéně nezbylo nic než sovy v pustých skalách“ (NERUDA 1923: 71). Někdejší slavná řecká minulost byla s bídou země, kterou Neruda navštívil, zcela nesouměřitelná. Na proslulé Akropoli, menší než Staroměstské náměstí „zbylo sotva dvacet celých sloupů“ (IBID.: 75). Podobně tomu bylo s celým městem, proti němuž se Nerudovi zdají

Vycházely v *Národních listech*, v jejichž redakci Hálek pracoval od r. 1861, kdy byly noviny založeny. Knižně začaly být vydávány až po autorově smrti. Vznikaly částečně v průběhu cesty, částečně po návratu na základě cestovních záznamů, které se bohužel nezachovaly. Od r. 1887 byly zařazovány do Hálkových spisů.

17) Tamtéž, s. 172.

18) CHATEAUBRIAND, Francois René de. *Itinéraire de Paris à Jerusalem et de Jerusalem à Paris*, v. 1–3, Paris 1811.

19) MAUROIS, André. *Životopis lorda Byrona* [online]. [cit. 17. 11. 2011], dostupné z [www: http://george-gordon-byron.navajo.cz](http://george-gordon-byron.navajo.cz).

mnohem výstavnější české Prachatice. Větší budovy na něho působí jako kasárna. „Menší domky jsou velmi prakticky zařízeny, světnice a chlív zároveň; z okna hledí domácí pán nebo jeho osel“ (IBID.: 77). Nádherný mramor, pro dávné Řecko tak typický, nachází jen na hřbitovních náhrobcích. Athénská sněmovna Nerudovi připomíná zanedbanou venkovskou taneční síň se školními škamnami, v nichž však nezasedá žádný kněz, neboť kněží sem nesmí, žádný šlechtic, kteří v Řecku neexistují. „[...] národ je doopravdy svoboden! Člověk by neuvěřil!“ (IBID.: 79)

Jako vždy Neruda končí prohlídku Athén na tržišti, kde nachází směsici evropsko-řecko-albánskou, což se projevuje i v lidových krojích. Za ženskou krásou se však musí jít jinam – např. do maloasijské Smyrny. Zato si v Athénách váží mateřství. Nebýt matkou je zde neštěstí. Proto je na jižním svahu Areopágu balvan hladký jako sklo. Každá žena, která se po něm nahá několikrát svezde, určitě otěhotní. Jako obchodníci měli Řekové v Nerudově době velmi špatnou pověst. Nedostatek záruk obchodu neprosplival. Zato kvetlo řemeslo loupežnické. Bez vojenského doprovodu nebylo možné cestovat, proto se Neruda výletů do okolí raději vzdal. Autorovo rozčarování z Athén je patrné i z jeho dopisu příteli Josefu Lvovi, známému opernímu pěvci, kde vypočítává, co všechno získali Řekové, kteří tolik vykonali pro umění: „[...] křesťan jim pomazal bílý mramor ošklivě červenými sukněmi svých světic, Turek jim rozbil chrámy pro svou vládychtivost, Angličan jim vykradl sochy z nich za to, že jim zas pomohl ku kousku svobody, a Bavor jim odvezl zbytek za to – že směl u nich panovat. Divme se pak, že svět vytýká řeckému lidu potměšilost!“ (NERUDA 1965: 50)

Prostor mezi Athénami a Palestinou Neruda vyplnil fejetonem Život na moři, z něhož se čtenář dozvídá, že cestoval na parníku Ruské paroplavební společnosti, nedávno zřízené v Oděse. Jednalo se o obchodní loď, která přepravovala cestující i zboží, jehož nakládku při jedné z četných zastávek autor barvitě popisuje. Bylo to nezbytné zdržení, protože přímá loď směřovala pouze do Alexandrie a do Jaffy by pak bylo nutné se zase vracet. O svých cestovních dojmech píše v témže dopise: „Posud byla cesta velmi pěkná, ač je při našem poměrném spěchu a panujícím zde vedru mně přímo nemožno z cesty něco do časopisu psát. Bělehrad a Bukarešť byly velezajímavé, Cařihrad porazil i moji takto nepřekonatelnou blazeovanost, a štěstí ještě, že srdečně fádni Atény ji zase napravily. Co dál, to se neví. Teď tedy na Jeruzalém, pak na Suez, Kairo, Alexandrii a snadně možno, že přes celou Itálii zpět“ (IBID.: 51). Z citované pasáže je patrné, že Neruda zpracovával svoje zážitky až po příjezdu v klidu svého domova. O hektickém charakteru cestování svědčí i skutečnost, že poslední dopis, který

z ní napsal, byl právě ze zmiňované ruské parolodi. Zdlouhavost cesty kritizuje v listu příteli JUDr. Vilému Švehlovi, napsaném po 15. červnu 1870:

„Milý!

Kittel hraje dole v kajutě – už jedem osmý den ze Smyrny na Jaffu – pořád Traviattu, to mne roztoužilo po Tobě. Žádná Vitala, žádný slavík a žádné rozladěné piáno nedovede ty grizetní melodie tak zašveholit jako sladká ústa Tvá, Švehlo můj! A proto mne to chytlo a na důkaz toho, že trpím touhou, posílám Ti kus trávy z hrobu Tantalova (ukazuje se u Smyrny vlevo), jehož muka nebyla větší, než jsou moje“ (NERUDA 1935: 52).

Slibuje pak příteli, že se za něho bude modlit v Jeruzalémě, a prosí jej, aby se zase on za něho pomodlil navečer u Ježíška, což byla milá pražská hospůdka, v níž se Neruda scházel se svými přáteli.

Na lodi si autor všímá chování i vzhledu cestujících, líčí rozdíl mezi jednotlivými třídami i jejich osazenstvem, lišícím se barvou pleti i náboženským vyznáním a také způsobem modlení. Den na lodi plynul pomalu, jediným rozptýlením bylo výborné a opulentní jídlo. Oběd sestával z osmi chodů. Chování posádky se Nerudovi líbilo více než na francouzské lodi. Karty či domino se tam nehrály za peníze, jak tomu bylo na lodích západních společností. Důstojníci hráli šachy a vesele se bavili. Ruský malíř maloval dva kouřící Turky, kteří mu pózovali na palubě. Až večer všechno utichlo. Zůstalo jen nekonečné nebe zrcadlící se v obrovské ploše moře, jehož krása a mohutnost v básníkovi vyvolávala neklid a otázky, na něž marně hledal odpověď.

Reportážní charakter mají Nerudovy fejetony, líčící příjezd lodi do Joppy a cestu koňmo Judskými horami do Jeruzaléma. Přístavní město na strmé skále, jehož hebrejský název Jaffa označuje francouzským fonetickým přepisem Žafa, je uvítalo divokou jízdou ve vlnobití na zmítajících se bárkách. Měli štěstí, že jejich loď nebyla „podezřelá“, takže unikli nemilé karanténě. Mohli se vyhnout i nepohodlí latinského kláštera, židovské či maltézske hospody. Dobrý hostinec mezi sady a s rozkošnou vyhlídkou byl čtvrt hodiny za městem. Zřídili jej Němci, kteří sem posílali i své protestantské misionáře, jejichž příliv Neruda označuje za „zcela nový ,drang““ (NERUDA 1923: 106).

V obou fejetonech autor věnuje obzvláštní pozornost způsobu cestování po málo schůdném terénu. Pěší putování za Jaffou, úzkou hrbolatou uličkou, přeplněnou množstvím lidí, oslů a velbloudů, horkým vzduchem nasáklým pachem průmyslu mydlářského a koželužského, ústilo za branou do nefalšované

pouště, zpestřené polorozpadlými náhrobky místního hřbitova, v němž tábořili kočovní Arabové. Neruda končí příběhem o proroku Jonáši, který se zde naložil, aby ho poté spolkla velryba, jež jej vyvrhla podle průvodců nejméně na třech místech. Básník si vybral pochopitelně místo nejmalebnější – v Antiochii.

V Ramle se poutníci spolu s ruskými přáteli z parníku zastavili k odpočinku v ruském hospitálu, kde bylo blech jak mušek. Na cestu se kvůli vedru vydali za temné noci jen v doprovodu dragomana, jehož bílý plášť jim naznačoval směr cesty. Dvojí náhlé zastavení při setkání s divoce pádícími beduíny, ruka svírající nabitý revolver a informace o tom, že zde se lze ještě se zbraní v ruce ubránit, nijak nepřispěly k tomu, aby mohli počítat s nějakým větším výletem z Jeruzaléma. Ve vzdálenějších oblastech bylo totiž lépe nechat se okrást než zabít. Temnou nocí bylo slyšet jen vytí šakalů a hyen, v jednom okamžiku přerušené žalostným nářkem umírajícího velblouda. Někdejší zážitek z lukulských Harantových hodů v Sinajské poušti připomíná Nerudovo líčení pouštní „kavárny“, vyhloubené v písku a opatřené trojnožkou z prutů. Nabídnuté koberce raději s díky odmítli – byly příliš „oživeny“. Strážnice, které míjeli, byly prázdné. Jejich osazenstvo si v minulosti krátilo chvíli přepadáním pocestných. Proto paša takové opěrné body raději zavřel. Na silnici vedoucí k Jeruzalému si autor všímá nehezských Arabek v připlácnuté modré košili se stejně zbarvenou plenou na hlavě, na níž jim sedí ošatky s živými kuřaty pro jeruzalémský trh. Na velbloudech klátících se krokem soumarů jsou pro něžné pohlaví připevněna bidla s koberci, na nichž ženy sedí se zkríženými nohama. Udržet se v sedle na velbloudu kolébajícím se ze strany na stranu vyžaduje eskamotérské umění. Loupežník Abu Goš, s nímž se přátelil před pětaticeti lety ruský cestovatel Avraam Norov,²⁰ zde po sobě zanechal stejnojmenné městečko, kolem něhož projela Nerudova skupinka. Jen pohled na dlouhou vlnu pohoří a hlubokých údolí vykupoval všechnu tu bídu úmorné noční jízdy.

„Jeruzalém – to světové město, které zasáhlo ‚do dějin hloub nežli Řím a zkusilo neštěstí víc než Byzanc [...]‘ je těsně spojen s největšími kulturami náboženskými [...] Avšak divný ten osud Jeruzaléma! Mohamedánům je svatým teprv po Mekce, Židům teprv po peněžním trhu, křesťanům teprv po Římu“ (NERUDA 1923: 117).²¹ Přesto se zde všechny církve svorně setkávají a Jeruzalém bude putovním místem „i pro ty, kterým neplatí víra“ (IBID.: 118), říká Neruda prorocky. Pro jeho malířské vidění je charakteristické, že se snaží dopátrat, odkud malíři obvykle Svaté město zachycují. Obrazy, které zná, byly v perspektivě špatné. Vzpomíná na vlastní osmihodinový výstup ze Sáronské

20) KŠICOVÁ, Danuše. *Cesty do Svaté země. Mýty a realita v ruských a českých cestopisech*. Brno: MU 2012 (v tisku).

21) Podle pasu Neruda dorazil do Jeruzaléma 21. června. Srov. NERUDA 1965: 469.

planiny a na onen pohled na město, rozložené v pravidelném čtyřhranu, a přesto malebné se svými kupolemi a kostelními věžemi. Pohled na pitoreskní domy, navazující na tisíciletou tradici horských obydlí, v nichž střecha jednoho domu tvoří současně terasu domu nad ním. K tomu aloe a kaktusy a duté cihly, vroubící střechy. „Jenže vše je stavěno ze světle šedého kamene křídového a barva ta je k zoufání monotónní, Jeruzalém jako by byl pod mrtvým příkrovem“ (IBID.: 119–120). Město několikrát vyrvané z kořenů, pronásledované válkami a zemětřesením se zcela proměnilo. Z Golgoty s Božím hrobem zůstala jen báje. Jisté jsou jen hory Sión, Olivet, Jozafat a Haram s Chrámovým náměstím.²² Město je sice rozděleno na několik čtvrtí, ty se však architektonicky nijak neliší. Ani jejich obyvatelé rozdělení příliš nerespektují. Za branami se rozrůstá nové město včetně několika arabských škol – ovšem jen pro chlapce – protestantský dům, dům pro malomocné, kteří se mezi sebou rozmnožují, i když jejich děti nákaze v dospělosti neuniknou, ruský velkolepý hospital pro poutníky. Neruda si všímá, kolik prostředků sem plyne právě z Ruska, odkud je dobrá třetina všech poutníků. Nerudovo přesvědčení o budoucím velkém ruském vlivu bylo rovněž prorocké. Všechno však proběhlo jinak, než si to Neruda představoval. Již v té době se zájem Ruska, kterého si český autor všímal všude ve Středomoří, projevil nákupem rozsáhlého území za jeruzalémskou Jaffskou branou, kde Rusové postavili kostel, dům pro několik set poutníků a velkou nemocnici, což vše se i v dnešní době ukazuje ruským návštěvníkům. Podporován byl i řecký klér, získávající arabské mohamedány pro pravoslaví. Neruda v ruském zájmu spatřuje možnost, jak urovnat situaci v zemi, ovládané mimo území Jeruzaléma loupežnými bandami. S nelibostí však sleduje vzájemnou řevnivost jednotlivých církví, soupeřících o získání většího vlivu v tom kterém teritoriu. Nevěří, že by do Palestiny někdy přesídlil papež. Vůči místním katolíkům je vůbec dosti skeptický. Domnívá se, že situaci mohou zlepšit jen bohatě dotované ruské kláštery.

O židovském obyvatelstvu Neruda nabyl téhož dojmu jako ruský cestovatel Avraam Norov:²³ „O slabých zde Židech nemožno mluvit. Mohamedáni jsou

22) Šalomounův chrám (hebrejsky: *בית המקדש הראשון*, *Bejt ha-mikdaš*), známý také jako První chrám, je podle Bible prvním židovským chrámem v Jeruzalémě. Zbudoval jej král Šalomoun (970–931 př. n. l.) na Chrámové hoře, kde stál téměř 400 let. Roku 586 př. n. l. byl vypálen vojskem babylonského krále Nebukadnezara II. při dobývání Jeruzaléma. Kvůli přestavbám, které na tomto místě proběhly, se o chrámu nedochovala žádná přímá archeologická svědectví. Našla se jen svědectví nepřímá, např. razítka jedné kněžské rodiny, o níž je zmínka v knize proroka Jeremiáše. Král David učinil Jeruzalém centrem izraelského království a přenesl do něj Boží Archu úmluvy (2 Sam 6,1). Šalomoun pak vybudoval Chrám jako „dům Božího přebývání“ a jako symbol připoutání lidu k Davidovu rodu. Stavba se datuje léty 966–950). Cit. podle Šalomounův chrám [online], Wikipedie [cit. 16. 11. 2011], dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Šalomounův_chrám.

23) Srov. NOROV 1838.

v politickém úpadku, a první velká rána, která otřeše Cařihradem, vydá Jeruzalém. Ale komu?“ (NOROV 1838: 130) O katolických a arménských klášterech Neruda soudí velmi kriticky. Okrádají poutníky na každém kroku – dají si zaplatit i vzduch a krásnou vyhlídku. Jeho příkrá kritika se dotýká i nejsvatějšího místa všech poutníků: „Pravým, k neuvěření trefným obrazem jeruzalémského křesťanstva je kostel Božího hrobu, cíl veškeré pouti. Je úplně zastaven soukromými domy a kláštery, které na něm visí jako hladové pijavice. Jen z jedné strany je příchod volný a toliko pěkná kuple chrámu vyčnívá nad vůkolí. Podotknul jsem již dříve, že kostel Božího hrobu postaven na místě zcela libovolném. Dle evangelia byla Golgota zcela mimo město... a kostel náš je ještě uvnitř města starého, v obvodu starých hradeb. A kdyby byla i Golgota pravá, zajisté že bohatý ten muž, v jehož kryptu Ježíš položen, vedlé popraviště by as sotva byl rodinnou svou kryptu založil – alespoň Boží hrob by byl pak nepravý“ (NERUDA 1923: 133–134). Neruda se tak zcela shoduje s názorem Gogolovým. Jen s tím rozdílem, že to vyjadřuje veřejně, kdežto Gogol o tom psal jen v soukromém dopise příteli Žukovskému.²⁴

Neruda komentuje nevráživost, jejímž důsledku zabránil při své návštěvě ruský cestovatel A. S. Norov, který sám účast na velikonoční Svaté noci téměř nepřežil. Rvačku mezi příslušníky řecké a arménské církve při rozžihání svatého světla český cestovatel označuje za každoroční jev, jehož výsledkem je vždy několik zabitých. Neruda se snaží přiblížit vnitřní vybavení baziliky srovnáním s chrámem sv. Víta. Lapidárně to shrnuje takto: „Chrám sám popsat je neskonalé těžko. Nemát slohu, nemá pravidla, je pln nejroztodivnějších koutů a kaplíček“ (NERUDA 1872: 134).

O městě uprostřed hradeb Neruda nemluvil příliš lichotivě. Podobně jako Norov kritizuje špatné dláždění a chybějící osvětlení, takže si každý musel nosit vlastní svítilnu. Doprava neexistovala a pěšky se chodit nedoporučovalo. Ulice byly úzké a temné i ve dne, s velbloudem či naloženým oslem se nebylo možné vyhnout. Do vysokých domů, opatřených různými výčnělkami, nezasvítíl ani paprsek. Mohamedánské čtvrti byly tiché, domy zavřené, jen ve výšce bylo slyšet chřestot „křídel velkých kobylek, které nad městem v milionech poletují, jako hvězdičky se v slunci lesknou, cisterny znečišťují a vše pohubí!“ (IBID.: 122). Na procházku se chodilo na hřbitov či za Jaffskou bránu, kde pofukuje vítr. Přecházejí tu lidé všemožných národností. Jako vždy se autor soustřeďuje na neobvyčejnou pestrost lidského hemžení a jejich různobarevného odění. Podobně

24) Srov. KŠICOVÁ 2012: IBID.

jako zaznamenal mezi tureckými důstojníky dva Poláky, tak i zde potkal mladého chudého Žida z Polska, který v Jeruzalémě marně hledal obživu. Pestrý šat a turban s přehozeným hedvábným šálem otočeným hedvábnou šňůrou spisovatele zaujal na beduínském šejchovi, uctivě se klanícím cizinci. Co kdyby si ho movitý neznámý objednal k vyjíždce třeba k Jordánu? Zdůrazňuje, že hlavní poutnickou atrakcí Jeruzaléma jsou posvátná místa, jež všechna jmenuje.

Stejně básník charakterizuje i bezprostřední okolí svatého města včetně nepříliš vzdáleného Betléma. K jeho vyličení se dostal o Vánocích r. 1870, kdy mohl typickou vánoční tematiku spojit s informacemi o místě, kde se Kristus narodil. Dobře otištění obou causerii v *Národních listech* (24. a 25. prosince) odpovídá úvod charakteristický pro žánr vánočního rozjímání. Celý text je tak budován na kontrastu středoevropské idyly českých Betlémů a městečka s kamennými krychlemi domů usazenými na dvou skaliscích a částečně mezi ně vklíněnými. Divoký ráz Judských hor se skromnou vegetací vytváří romantický rámeček tohoto biblického místa s ohrazenou pastvinou, kde se kdysi pastýři dozvěděli o narození mesiáše. Neruda odhaduje počet tehdejších obyvatel Betléma na tři tisíce. Všichni to byli křesťané a spisovatel je překvapen pracovitostí mužů, věnujících se rukodělné výrobě upomínkových i užitných předmětů z hlazeného dřeva. Poprvé jej také zaujaly místní ženy, svým půvabem se velmi lišící od kostnatých a zanedbaných Arabek. „Bývá už tak, že některou květinu najdeš jen na jisté skále a nikde jinde, v Palestině kvete ženská krása jen na skalách betlémských.“²⁵ O chrámu Panny Marie, zvaném také Chrám jesliček, uvádí, že je starší než chrám Božího hrobu. R. 1101 zde byl korunován král Balduin. Z místních legend Nerudu zvláště zaujalo vyprávění o díře pod oltářem, kam prý zapadla hvězda, která sem přivedla tři krále. Mezi jinými kuriozitami, nad nimiž se usmívá, uvádí „jeskyni mlíkovou“, která zbělela díky mléku, které zde Marii ukápl. Můžeme-li v lyrickém vstupu spatřovat stopy autorova dětského obdivu Jezulátek, pak v závěru se Neruda vyznává ze svého hlubokého vztahu nejen k vlastní matce, jíž věnoval tolik prostých, ale procítěných veršů a kterou pozbyl nedlouho před svou východní cestou,²⁶ ale „k matce vůbec“ (IBID.: 383).

Rozporuplný byl Nerudův vztah k Židům. Ti, jež znal doma, v něm kvůli lichvě nezbuzovali zvláštní sympatie. V Jeruzalémě se přesvědčuje, že židovská

25) Vzpomínku na Betlém autor do původního vydání *Obrazů z ciziny* nezařadil. Karel Polák ji umístil, podobně jako některé jeho předchůdci, jako dovětek k osmému svazku Nerudových Spisů. Srov. Betlém, in *Obrazy z ciziny od Jana Nerudy*, o. c., 1950, s. 381. Bibliografické údaje o prvním otištění jednotlivých fejetonů obsahují poznámky k této edici.

26) Barbora Nerudová, jejíž náboženské citění vedlo k tomu, že její syn uvažoval v chlapeckém věku o kněžské dráze, zemřela 9. září 1869 ve věku 75 let. O Nerudově dětském okouzlení lidovými betlémy píše výstižně Albert Pražák. Srov. cit. knihu *Neruda v dopisech*, o. c., s. 28–29.

čtvrť Hareth el Jehud mezi Haramem a Siónem je nejbídnější částí města. Její obyvatelé „špinaví, oškliví a nemocní plíží se ulicemi, tmavé kučery jich slabých vlasů třesou se zimničně na bledých spáncích, potrhané župany visí s nich jako z bidélek, prsa jsou zapadlá, celé tělo jako by klesalo do těch špičatých kolen. Ohyznějších Židů a ohyznějších šatů jsem dosud nebyl viděl“ (IBID.: 144). Podle tehdejších nařízení směl počet Židů v Jeruzalémě dosahovat tří set, ve skutečnosti jich tam však žilo mnohem víc a hrnuli se tam odevšad, neboť věřili, že se přiblížil čas Ezechielova proroctví o návratu do dávné domoviny. Po příjezdu však kromě obchodu nic nedělají, konstatuje Neruda. Žijí jen z podpory židovské obce²⁷ a z almužen.

Na svatý pahrbek Mória, na jediné rozlehlé náměstí Jeruzaléma Haram, by žádný Žid nevstoupil – ne proto, že zde místo dávného chrámu Šalomounova stojí svatyně islámská. Je si vědom, že si svého Boha rozhněval a „není hoden vejít na místo tak svaté“ (NERUDA 1923: 145). Jen dochovaná spodní část někdejšího prvního chrámu je svědkem jejich bolesti. „Sem přicházejí Židé každého pátku houfně, zde jednotlivci probědují i ostatní dny. Zují boty, než se přiblíží zdi, zahalují hlavu, než ji opřou o stěnu, než jí bijou v mrtvý balvan, modlí se hlasitě, zpívají zvukem se chvějícím, choulí se k zemi, pláčou a štkají!“

„O milosrdný, vysvoboď Sión a svolěj svůj lid do Jeruzaléma, učiň Sion krásný a dej v něm bydlet svému králi, větvi z kořene Jesse! [...] A šedovlasý, stoletý stařec jme se předříkávat, a muži i ženy verš za veršem bědují po něm... pro slávu naši, jež zhynula...“ (NERUDA 1923: 146).

Takto poeticky Neruda uzavírá svoje postřehy z Jeruzaléma.

K Suezskému průplavu, který Neruda označuje za „nejobrovštější dílo našeho století“ (IBID.: 147), přátelé jeli na francouzském parníku.²⁸ Autor barvitě líčí příjezd ke zcela novému elegantnímu městu s hotely a kavárnami a čilým ruchem, ale i s majákem, který písek, neustále vodou nanášený, odsunul již daleko od pobřeží. Před deseti lety tu bylo jen obrovské jezero Mensaleh, oddělené od Středozemního moře úzkým pruhem pohyblivého písku. Jeho středem, vyhloubeným a opatřeným vysokými zdmi vede první úsek průplavu, který

27) Pro označení židovské podpory Neruda užívá názvu „ješibot“ z hebrejského „ješiva“; v jidiš „jeschíwe“ – rabínská škola či škola talmudu; dávné náboženské centrum, zabývající se výkladem Tóry a Talmudu. *Jidisches Wörterbuch*. Duden Verlag Mannheim 1992 [online], [cit. 17. 11. 2011], dostupné z: <http://slovari.yandex.ru/~книги/Религия/Йешива/>.

28) MACKOVÁ, Adéla – NAVRÁTILOVÁ, Hana v informativní práci *Čeští cestovatelé v Egyptě – stručný přehled do roku 1918* [online], [cit. 18. 11. 2011], dostupné z: http://egyptologie.ff.cuni.cz/travel_web/cestov_pred_1918.pdf, pokládají Jana Nerudu za mnohem informovanějšího o Egyptě než např. Jana Žvejkala, který do své knihy nekriticky přejal vše, co se na místě dozvěděl.

u Kantury přechází do menšího jezera Balah. Za ním již následuje poušť, jen občas protnutá velkými či malými jezery. Za nejobtížnějším úsekem – Sinajskou pouští – navázali stavbaři na někdejší faraónův kanál ústící do Rudého moře. Nezbytný přísun sladké vody zajistily kanály vedoucí k Nilu, které umožnily spojení mezi Rudým mořem a Káhirou a okolní poušť změnil v kvetoucí zahradu. Neruda pak stručně rekapituluje všechny dřívější pokusy o zřízení kanálu od dob velkých faraónů přes dobu antickou až po Napoleona. Omyl výpočtu stavbu oddálil o víc než půl století. Za kantorským přívozem, přepravujícím karavany táhnoucí z Egypta do Sýrie, uviděli průplav s kalnou vodou z Nilu „[...] chutné a sladké, vonné a hojivé, jež ženy činí plodnými a zdravými, muže tělnatými a silnými“ (IBID.: 152). Z Izmailu, vzdáleně připomínajícího francouzské lázně, odjeli po úmorném čekání vlakem do Suez. Cestu rozžhavenou pouští, před níž nebylo úniku, Neruda líčí velmi barvitě včetně nekonečného čekání na mezistanici s dotěrnými beduíny a opilým průvodčím i strojvůdcem, kterého nakonec našli spícího na poštovních pytlích a balících. Teprve poté, po dobrých dvou hodinách, mohl vlak pokračovat v jízdě.

Při líčení nového Suezú Neruda cituje Harantovu charakteristiku někdejšího zapadlého městečka. Svůj vzhled změnilo teprve před dvaceti lety. Spisovatel viděl karavany táhnoucí do Mekky, přeplněný vlak uhánějící směrem k Indii – odtud ta hojná indická obsluha v suezských restauracích. Na tom rozhraní moří a kontinentů nabývá Nerudův text básnické dikce.

Pět sevřených fejetonů autor věnuje Káhiře. První z nich uvádí motto z *Knihy hermetické*,²⁹ předpovídající trudnou budoucnost Egypta. V souladu se svým systémem postupovat od makrosvěta k mikrosvětlu Neruda vystupuje na plošinu káhirské citadely, aby nejdříve spatřil město z ptačí perspektivy. Shrnuje své dosavadní cestovní dojmy a dochází k závěru, že vše, co viděl až dosud, není souměřitelné s pohledem, který se před ním otevřel právě tady:

„Velká část severního Egyptu leží před námi rozestřena jako velkolepý obraz, jako přepestrý, mistrovskou rukou vyšíváný koberec, a vše vidíme pouhým okem v kouzelné jasnosti“ (IBID.: 160). Neruda líčí šed' mokatamských hor, žluť pouště, mohutný proud „svatého“ Nilu, pyšnou a vítěznou Al Káhiru. To vše na něho působí tísnivě, protože cítí minulá i nynější utrpení týraného lidu, nevyvinutého „jak byl za doby boha Hóra“ (IBID.: 161). Připomíná, že za soudu

29) Pramenem hermetických nauk jsou řecky psané spisy přisuzované Hermovi Trismegistovi (někdy považovanému za identického s egyptským bohem Thovtem) sdružené do souboru Corpus Hermeticum, za nejvýstižnější z nich bývá pokládána Smaragdová deska. Za součástí hermetického proudu jsou pokládány alchymie, astrologie a magie. Viz [online], [cit. 18. 11. 2011], dostupné z: <http://www.pknihy.cz/knihy/005411/Hermetismus-tajne-nauky-stareho-Egypta.html>.

mrtvých se u starých Egyptanů na jednu misku vah kladlo srdce a na druhou pštroší pero pravdy. Básník si vybavuje jen dva, tři panovníky, kteří udrželi obě misky v rovnováze.

Místo poezie básník vidí kolem sebe jen prózu, v níž není místo ani pro růžové zahrady, ani pro lotos, papyrus či balzámový keř. Místo nich je všude tabák, kukurice, cukr a indigo. Výtěžek však jde opět jen do kapsy vyvolených. Symbolem Káhiry se Nerudovi stává provaz, který visíval na bráně, kudy se od citadely vchází do Káhiry. Na něm byl pověšen poslední „sultán z vůle mameluků“, které dal první místokrál Muhammad Alí (1769–1848) v citadele postřílet.³⁰ Upozorňuje, že jen některé ulice mají svá jména, číslování domů však zcela chybí. Uličky jsou jako všude v Orientě úzké a křivolaké, dole jsou samý krám, nahoře mají množství arkýřů a shora bývají proti slunci kryty deskami či nataženou látkou. Všude je plno odpadků, nečistoty a pachu. I zde se setkal se spoustou psů, které vláda sice likviduje, naštěstí však ne zcela, protože hafani, hladově se vrhající na odpadky, jsou jedinou záchranou před šířícími se chorobami. Všudypřítomný písek, vedro, mouchy, usazující se v očích zvláště malých dětí, jsou příčinou častých onemocnění i slepoty. Hlavní ulice Muski, užší než Příkopy, je tak lidnatá, že je mnohdy zcela neprůchodná: „Velbloudi a osli, koně a psi, lidé a vozy shluknou se do takového klubka, že není spásy, pokud vše nepřetne bič běhounův nebo bezohledný, ostruh a uzdy nešetřící jezdec“ (IBID.: 163). Jako pečlivý čtenář Harantův však Neruda nezapomene podotknout, že ty tam jsou doby, kdy se Káhiřané cizím poutníkům posmívali a strhávali jim klobouky, takže se často museli uchýlovat do postranních uliček. Příslušnost k jiné národnosti či víře se již neprojevuje nařazeným zbarvením pokrývky hlavy, do lázní cizinec nemusí vstupovat s rolničkou na krku, ani nemusí vstát, když k nim přistoupí mohamedán. Chlapci se však ve školách stále ještě učí kletbám na jinověrce, jež někdy potichu pronášejí i jejich otcové při spatření cizinců. Podobně jako v jiných městech všímá si spisovatel i zde odění a chování pestrého davu, který v ulicích potkává: vojáky v bílých kabátcích s červenými výložkami, vedoucí spoutané rekruty z okolních vesnic, neforemné káhirske ženy s černými či květovanými závoji, které mu připomínají nadité pytle. Jejich život nebyl příliš záviděnlivý. Muž je mohl kdykoli propustit jen s částí jejich věna. Když je však někdo přistihl při nevěře, skončily s kamenem

30) Muhammad Alí byl nadaný vojevůdce albánského původu. Dokázal využít rozporů mezi Mameluky a Vysokou portou a sám se postupně stal jediným správcem Egypta. V historii je znám jako krutý vládce, který pod záminkou slavnostní přehlídky vlákal do nádvoří pevnosti své odpůrce Mameluky a do jednoho je nechal postřílet. Muhammad Alí dal za svého života strhnout zbytky hlavního paláce pevnosti a na jeho místě postavil podle vzoru známé mešity istanbulské nádhernou alabastrovou mešitu, nesoucí dnes jeho jméno [online], [cit. 22. 2. 2012]: dostupné z: <http://faraon.wz.cz/cesta/kahira.html>.

na krku v Nilu – neměly-li dost peněz na to, aby podplatily soudce. „Vyhnána může se za jiného provdat, leckterá vystřídala už – je jí šestnáct let – pět až šest mužů, odkud lásky a věrnosti nabrat!“ (IBID.: 166). Neruda líčí pestrost pohřbů různých národností, provázených ženami, jež si sypou písek na hlavu a hlínou si za velkého nářku potírají obličej. Blázni se těší velké úctě, proto se jim kolemjdoucí snaží políbit ruku.

Autorovu pozornost přitahují obzvláště bazary, z nichž ten největší Gorieh mu jako kdysi Kabátníkovi při zhlédnutí něčeho velkého připomíná celé městečko. Všechna řemesla v něm mají svoje oddělení, všude nabídnou kupujícímu kávu a pak sedí pokojně jeden vedle druhého a smlouvání nebere konce. Autor se věnuje podrobnému líčení mešit, které jsou za úplatu přístupné i cizincům. Moc kněžstva značně podlomil právě Muhammad Alí, podle Nerudy egyptský Petr Veliký, který prohlásil církevní majetek za státní a vojsku dodal evropský ráz. Měl monopol na vše, patřila mu veškerá úroda, veškerý výtěžek ze zřizovaných továren: „Odprodával-li tkadlec plátno, zašili nebohého do vlastního jeho plátna, napustili olejem a dehtem, pověsili na strom a zapálili. Ukrutnost k lidu byla od nejstarších dob do nynějška vůbec hlavním příznakem všech vlád v Egyptě“ (IBID.: 176). Stejně tomu bylo i s nástupci Alího. Said paša dal postřílet rolníky pracující v polích, když tam chtěl při stavbě Suezského průplavu vyzkoušet nová děla. Panujícího Ismaíla pašu³¹ označuje za nejpopedenějšího ze všech. Z chudých, blátem slepených chalup brali i kuchyňské náčiní a ženám nechali jen jednu sukni. Veškeré polnosti patřily místokráli, jak tomu bylo kdysi ve 14. století. I z každé palmy se platily dva piastry a místní rolníci, tzv. fellahové, byli podle toho zpustlí. Získané peníze buď propili, nebo zakopali do země.

Z vycházek za město Nerudu zaujala zvláště Giza – proslulé město mrtvých. Jeli tam vozem, ozbrojeni ručnicí a revolvery za červencové noci, aby unikli největšímu vedru. Vezli je dobrou silnicí pouští podél právě budované železniční trati, směřující až k pyramidám, které skeptický a sociálně citící básník charakterizuje nečekaně kriticky: „Skutečně velkolepý dojem! Ne snad uměleckým způsobem [...] ale – jaká to obrovitá pitomost, jaká zázračná kupa bezmyšlenkovitosti, jaký to do nebe trčící, blbě do vůkolí pohlížející pomník královské svévole!“ (IBID.: 179). Podobně skepticky Neruda líčí i sestup do pyramid po úzké šachtě, hladké jako mýdlo, kde se bez vydatné pomoci několika Arabů nikdo neobejde. Při pohledu na sarkofágy, z nichž některé již odvezli Angličané, se Nerudovi vybavuje vysněné egyptské nebe: „Vyvolence oblékli tam v roucho krásy,

31) Ismaíl paša (Ismaíl Veliký, 1830–1895, vládl do 1879), vnuk Muhammada Alího, egyptský místokráľ, chedív (od r. 1867).

sandály jeho zářily, vlasy mu namazali vonným olejem, zapálili kolem něho božské kadidlo a krmili ho samým božským chlebem, pivem, hovězí a husí pečení; on si trhal květiny a ovoce v nebeských sadech, koupal se v nebeských vodách, bavil se jen s pány bohy [...]“ (IBID.: 181). Musel však být vybaven patřičným pasem, který mu kněží rádi vybavili, jak to prý dělají v Rusku nebožtíkům pro svatého Petra. Zato bezhlaví zatracenci si nosili hlavu pod paží, srdce si táhli za sebou na provaze, škvarili se v kotlích atd. Egypťané měli prvenství ve víře v nesmrtelnost duše a první zavedli i svátek dušiček. Světoznámou sfinxu Neruda obdivuje, stejně jako všechno egyptské umění. „[...] na počátku působí svou strnulostí a nehybností cize [...] – avšak znenáhla uchvacující výraz neskonaleho klidu a přímo nebeského míru [...] působí opravdovostí svou“ (Neruda 1923: 182). Na vrcholek pyramidy však místo sebe nechal vylézt mladého Araba. Cestou zpět se Neruda s Kittlem bavili občasnou střelbou do hejna holubů či dravců, kroužících ve výšce. Jen do obrovského orla, sedícího na dutém pařezu u silnice, dragoman střílet nedovolil – bylo to blízko místokrálova harému. Tak rozmarně končí Neruda svoje káhirske postřehy.

V podobně vtípném heinovském duchu jsou psány i další Nerudovy fejetony z cesty po Itálii, kde autor líčí Neapol, Pompeje, Řím a Benátky, aby skončil tam, kde začal – v Terstu. V Neapoli jej zaujal prapodivný hluk, který však nebyl signálem žádného dramatu, ale jen výrazem obyčejného neapolského života. Pozoruhodný je jeho postřeh o obrovské negramotnosti, dávající obživu množství písařů, kteří řeší všechny osobní problémy svých zákazníků. Poutá ho kontrast elegance ekypází a bídy i vychytralosti malých zlodějíčků, schopných i tělesného násilí. Neruda zdolal na koni i výstup na Vesuv, i návštěvu „mrtvého města“ Pompejí. Podobně jako v povídce Římanka vnímá ve svatém městě především bohatství a moc kléru. Je však zaskočen kletbami, jež římsí kněží podobně jako jejich ortodoxní kolegové na Východě o Velikonocích vysílají všude tam, kam nedosáhla moc jejich církve. Je svědkem důsledků zhoubné malárie, naplňující celé mrtvé údolí Tibery. V Benátkách si již všímá toho, co v dnešní době vystupuje do popředí čím dále tím zřetelněji. Vyjádřil to tehdy před sto padesáti lety takto: „[...] Benátky již začínají být, ba jsou již zříceninou, nejvelkolepější sic a nejkrásnější na světě, přec ale zříceninou. Klesaly po čtyry století, nyní se již jen rozpadávají a propadávají. Přejde den, kdy rozežrané části jejich vyplní mezeru bahnitých lagun.“³² Není divu, že již jeden z prvních nerudovských badatelů, F. V. Krejčí, pokládá fejetony z Blízkého východu za jeden z nedoceněných vrcho-

32) NERUDA, Jan. Benátská zrcadla (1868), in *Obrazy z ciziny*, o. c., s. 211.

lů Nerudovy prózy: „V nich vyvrcholila schopnost Nerudova podávat ve formě polocauserií, polopoučných studií dojmy vnějšího světa.“³³ Přestože v literatuře věnované Nerudově próze převládá zájem především o jeho beletrii, lze tam vystopovat i stále narůstající snahu o komplexnější studium jeho díla. Dosud málo dotčenou problematikou, která je zřejmá již z užitého názvu Nerudových cestopisných fejetonů, je jejich širší mezioborový záběr. Na první pohled by se mohlo zdát, že Neruda prostě použil v knižním vydání svých *Obrazů z ciziny* jen nepatrně obměněného titulu čtyřsvazkového cyklu cestopisů H. Heineho,³⁴ k jehož ironii má český klasik velmi blízko. Styl Heinových cestopisných črt je však Nerudovým prózám stejně vzdálen jako romantická krajinomalba první třetiny 19. století realistickému malířství evropského pozitivismu. Zatímco Heine laškuje se čtenářem přímým oslovením nebo vstupuje do hry jako bezprostřední účastník lehce nadhozené možnosti milostného dobrodružství či alespoň jeho přede hry a snaží se vtáhnout čtenáře do děje cestovních událostí neustálým zdůrazňováním osobních prožitků a časové poslušnosti svého putování, Neruda vystupuje záměrně v roli pozorovatele a jen čas od času o sobě dá znát, když hovoří o bezprostředních zážitcích z plavby, jízdy či krásy viděného. Heine vkládá ve stylu evropského romantismu do svých cestovních próz verše, Neruda pouze cituje slova bolestných židovských modliteb u Stěny pláče. Zatímco Gogol jen lehce naznačil, že mýtem opředený jeruzalémský chrám Božího hrobu, zahrnující všechny fáze života Ježíše Krista, zvláště pak jeho posledních dní, může být přijímán jako realita jen člověkem hluboce věřícím, Neruda jako první z cestovatelů nazývá mýtus mýtem. Snaha o pravdivé zobrazení poznaného je ostatně patrná ve všem – i v tom, že se nebojí otevřeně hovořit i o záležitostech značně odpudivých. Jeho cestopisy jsou psány s hlubokými znalostmi zeměpisnými, historickými i literárními. Kompozičně jsou neobyčejně vyvážené – lyrické pasáže v nich střídá líčení pestrého kaleidoskopu městských scenérií. Historické či kunsthistorické informace jsou odlehčovány vtipnými glosami či vložením složky mýtické.

Jako celek jsou Nerudovy cestovní črty komponovány výtvarně, takže tvoří pendant takovým hudebním dílům, jako jsou *Obrázky z výstavy* (1874) Modesta

33) KREJČÍ, František Václav. *Jan Neruda. Studie vývoje a díla*. Praha: b. d., s. 90. O Nerudově próze včetně jeho fejetonů psali mnozí. Dalibor Tureček ve své monografii *Fejeton Jana Nerudy*, Praha: ARSCI 2007, podává výstižný přehled kritického přijímání tohoto Nerudova žánru, od něhož se i takoví autoři jako Arne Novák či F. X. Šalda distancovali (s. 119), zatímco jeho současníci včetně E. Krásnohorské jej náležitě oceňovali. Aleš Haman (*Neruda prozaik*, Praha: Odeon 1968) nachází v jeho cestopisných črtách nové prvky životního pocitu, vyjádřeného jeho líčením tržišť (s. 105).

34) HEINE, Heinrich. *Reisebilder*, T. 1–4, Hamburg: Hoffmann & Campe 1826–27; 1829; 1831. Srov. české vyd. *Obrazy z cest. I.–II*, Knihovna klasiků, Praha: SNKLHU 1954.

Petroviče Musorgského (1839–1881), inspirované posmrtnou výstavou skladatelova přítele Viktora Hartmanna. Genologicky jsou blízké i *Svěcení jara* (1913) Igora Stravinského, díla opatřeného žánrovým podtitulem *Obrazy z pohanské Rusi*. Resumujícím výrazem tohoto charakteristického synkretismu je wagnerovský Gesamtkunstwerk. Svůj záměrně malířský způsob vyprávění ostatně Neruda vyjádřil i slovním označením prvního vydání.³⁵ Jejich impresionistického stylu si povšiml v době největšího rozkvětu českého malířského impresionismu F. V. Krejčí.³⁶ Jedním z důvodů, proč se od dob Heinových vžil pro označení těchto próz termín převzatý z malířství, byla snaha diferencovat novou poetiku básnické deskripce či vtipného glosování neznámé reality od vžitého žánru itinerářů. (Rozpor mezi incipitem a poetikou narace je patrný již u R. Chateaubrianda.) Malířský termín dával dostatečný prostor pro zachycování reality z různých úhlů. Určitou roli mohly sehrát i rozpaky, jak tento žánr vlastně nazvat. V dnešní době se totiž nabízejí všechny termíny, jichž užíváme, třebaže vznikaly spolu s rozvojem žurnalistiky až v době Karta Čapka. Na jejich specifice se nepochybně podílel i rozsah místa, kde byl text umístěn. Byla to jakási předzvěst dnešního kvantitativního kritéria, uplatňovaného při určování žánrů (počet slov, případně znaků, nezbytným předpokladem je ovšem zohlednění příslušného systému narace). Stylisticky jsou Nerudovy cestopisy blízké žánru fejetonu. Je škoda, že z tohoto hlediska dosud posuzovány nebyly. V monografii Dalibora Turečka cestopisům pozornost věnována nebyla,³⁷ ačkoli by se v opačném případě značně pozměnil názor na hodnocení Nerudovy prózy 70. let.³⁸ Z širšího srovnávacího aspektu Nerudovy obrazy z cest na Blízký východ tvoří důstojné entrée k poetickým textům Ivana Bunina, jež ovšem v souladu s odlišným vývojem ruské literatury zdůrazňují spíše návaznost na žánr poemy. Smyslem pro humor a grotesku je Nerudovi bližší Andrej Bělýj, vědomě pokračující v tradici gogolovské, k níž nabádala i česká kritika.³⁹

Pozoruhodnou publikací, kterou český spisovatel vytěžil ze své nejdelší zahraniční cesty, je soubor lehce načrtnutých povídek *Různí lidé*. Kniha vyšla rok

35) NERUDA, Jan, *Obrazy z ciziny*. Nakreslil Jan Neruda. Nákladem knihkupectví dr. Grégra a Ferdinanda Dattla. V Praze 1872.

36) „[...] jen dojem ze skutečna a přítomnosti je vždy dominující, žhavý a silný. Tedy nejen okreslování, ale pocit; ne realism, ale spíše impresionism, má-li se už přivést nějaká literární vignetta na tyto obrazy [...]“ Srov. KREJČÍ 1902: 91.

37) TUREČEK, Dalibor. *Fejeton Jana Nerudy*. Praha: ARSCI 2007. Autor si je přitom vědom důležitosti vzájemného působení žánrů, které sám dokazuje na jiném materiálu.

38) Při analýze Nerudových fejetonů 70. let D. Tureček hovoří o „krizi hodnot“.

39) Srov. známý Hálkův fejeton Gogola hledám, in *Sebrané spisy Vítězslava Hálka*. Praha 1920, d. 11, s. 21–22.

po návratu do Čech a dočkala se řady dalších vydání.⁴⁰ Kompozičně sleduje trasu autorovy cesty od peštského nábřeží s výhledem na Budín, kde v próze Pan manžel sleduje s obdivem půvaby zralé dámy. Podobně jako v Byronově burlesce Beppo však není jejím manželem krásný kavalír, který se jí po celou dobu věnuje. Dunajské téma, které se podle autorova záměru mělo původně stát samostatným cyklem, pokračuje půvabným obrázkem Dítě. Neruda v něm zachytil bezprostřednost dívky, která na svoji nezkrotnou živelnost málem doplatila životem. Zatímco povídka Pan manžel by se mohla odehrávat v kterémkoli evropském hotelu, vyprávění o adolescentní temperamentní dívce je přesně lokalizováno a atmosféra plavby na pohraniční řece je zachycena se všemi detaily. Básnický ztvárněná krajinomalba je charakteristická pro existenciální povídku Vampyr, odehrávající se na prosluněném břehu ostrova Prinkipo, do jehož idylické atmosféry zazní temný kontrast – předpověď nevyhnutelné smrti krásné polské dívky, jež sem přijela hledat ztracené zdraví. Přezdívku Vampyr dostal necitelný řecký malíř, malující předem posmrtnou podobu lidí, z jejichž tváře vyčte blízký konec.

Pro většinu těchto drobných Nerudových próz, budovaných vesměs na kontrastu, je charakteristická lehká ironie. Věčné téma koketerie začíná oblíbeným námětem užitého umění v povídce Silueta. Černé postavičky z kávových servisů či porcelánových zásuvek kredenců se přestěhovaly do Nerudovy prózy s veškerým neorokokovým půvabem, zachycujícím na stínových obrazech flirt půvabné dívky, jež si na starém otci vymůže, co si zamane – i chudého ženicha, třebaže to není ten, s nímž se schází. A to vše na pozadí sluncem rozpálené mondénní Bukurešti. Do další zastávky na Nerudově cestovní trase – Cařihradu – je umístěna nostalgická povídka Byl? Zdánlivě idylický obrázek zamilovaného páru, líčeného i na pozadí tance dervišů, končí tvrdým poznáním. Muž, který by byl své vyvolené snesl modré z nebe, náhle zmizí s veškerou hotovostí. Paradoxně vyznívá i črta se symbolickým názvem Dvanáctý. Odehrává se na palubě parníku, kde se mladý Angličan baví vlastním podivínským rozhodnutím, že se ožení na jedné ze svých cest, nikdy však s Angličankou. Baví ho především to, že je stále odmítán. I tentokrát autor volí zcela paradoxní situaci, kdy k dívce, které se líbil, přistoupí v okamžiku, kdy u ní propuká mořská nemoc. Jeho seznam dívčích odmítnutí v příštím okamžiku odnese vítr do moře. Do Athén, v jejichž okolí Nerudu zaujal kámen ohlazený zadečky žen toužících po dítěti, Neruda umístil povídku Andílek. Tak totiž zamilovaně říkal své mladičké ženě starý

40) Srov. HAMAN, Aleš, „Různí lidé – klenoty české drobné prózy 19. století“, „Ediční poznámka“ a „Vysvětlivky“ v Hamanově vydání Nerudova povídkového cyklu *Různí lidé*. Praha: ARSCI 2002, s. 96–110.

pán, jehož si dívka vzala poté, co její otec provozující běžnou židovskou živnost – kořalnu, přišel o všechno. O svém muži hovoří jako o neštěstí. Autor spatřuje hlavní důvod její nespokojenosti v tom, že nemají děti. Šťastné mateřství řeší situaci v manželství ošklivého architekta a jeho krásné paní, jež se svou pětiletou andělsky krásnou dceruškou tvoří nádhernou siluetu nad mořskou hladinou v povídce Thersités. Opojnou krásu ostrova Chio, kam je děj zasazen, Neruda podle svého zvyku personifikuje – tentokrát přirovnáním ke kytici na řadrech krásné ženy. Rozmarná črta V Izmirském chobotu líčí autorovo setkání v bárce nedaleko Smyrny s novomanželským párem – on německý pedant přes padesát, ona mladá krásná blondýna. Ten třetí je dvacetiletý mladík, jejich příbuzný. Téma manželského trojúhelníku je jen lehce naznačeno. Mnohem důležitější jsou hvězdy, světélkující voda a hra delfínů na obzoru.

Příkladem Nerudova mistrovství zkratky je povídka s ironickým názvem Požehnaná ústa.⁴¹ Svoje putování po Izraeli totiž autor shrnuje do jediného odstavce, jímž uvozuje líčení jeruzalémské snídaně v německém hostinci, kde mladý číšník, narozený již ve Svatém městě, hájí svůj nový domov před mnohmluvným a domýšlivým Němcem, jehož užvaněnost autor mistrně reprodukuje. V podobném duchu pokračují líčení pestrých setkání i na dalších zastávkách. V Egyptě je to scénka mezi krajany v noční kavárně po cestě od Rudého moře, jež spisovateli evokovalo *Pohádky tisíce a jedné noci*. Jde o jedinou povídku v er-formě; stylizovanou jako jedna z příhod, postupně vyprávěných všemi přítomnými. Próza Noclehář, dodatečně vložená do cyklu, se liší i námětově. Líčí totiž nenucené poměry v levných hostincích, kde unavený poutník uléhá do postele, v níž ke své hrůze nalezne mrtvolu. Nejde však o vraždu, ale o neobjevenou smrt chudého pocestného, o němž se hostinský domníval, že odešel bez zaplacení. Hostu pak byla velkoryse nabídnuta ta druhá postel, zatímco nebožtík putoval dolů do komory. Nečekanou pointu přináší i povídka Improvizátore z neapolského zálivu, tehdy ještě opěvovaného. Mladík, na jehož vyjádření jeho milá marně čeká, se odhodlá k vyznání teprve na svatbě své přítelkyně. Učiní tak formou improvizované scénky, kterou ovšem k údivu všech myslí zcela vážně. A nebylo by to ani v Itálii, kdyby všechno nedopadlo šťastně. Kruh cestovních črt pokračuje v Římě líčením příprav mladé Římanky na život novomanželky, která myslí především na církevní atributy, jež jí přece musí zajistit štěstí. Z úsměvného cyklu črt se vymyká povídka Fráňo o nešťastné lásce benátského gondoliéra. Nechybí v ní

41) Aleš Haman v doslovu k poslednímu vydání sborníku *Různí lidé* upozorňuje na to, že tato povídka spolu s črtou Noclehář vyšla mimo soubor *Cestovní epizody od Jana Nerudy* (1870) v prosinci r. 1870. Srov. týž. „Různí lidé – klenoty české drobné prózy 19. století“, in NERUDA, Jan, *Různí lidé*, o. c., 2002, s. 96–103.

nic – ani matčino prokletí, ani sebevražda jeho milé, jež matčinu kletbu nemohla přežít, ani vypravěčova touha po vlastní smrti. Nostalgicky zcela v Čechovově duchu vyznívá i závěrečná povídka Beneš o vídeňském korepetitorovi, shrnující na nepatrné ploše pěti stránek osud muže, který se kvůli lásce vzdal vlastních uměleckých ambicí. Cyklus drobných próz se tak uzavírá v Rakousku-Uhersku jako autorova okružní trasa. Gnómičností svého vyprávění Neruda předchází nejen Čechova, ale i rakouského autora *Minutových románů* Petra Altenbergera. S autorovými cestopisnými prózami je spojuje jak dodržování vytčené trasy, tak impresionistické vkládání záchvěvů denního či nočního světla, vlnění říční či mořské vody, zvuk zpěvu či smíchu, zkrátka všechno to, co tvoří lehký opar poezie, prokládané prózou příběhů velmi reálných a ne vždy právě poetických.

Samy Nerudovy cestovní črty tvoří v genealogii žánru vstupní kapitolu k cestopisům Karla Čapka. Podobně jako u Karla Čapka⁴² (KŠICOVÁ 1989–90: 7–16) by bylo zajímavé srovnání poetiky Nerudových cestopisů, fejetonů a narativní prózy.

PRAMENY

HÁLEK, Vítězslav

- 1913 *Z cest: do Cařihradu a domů*. Sebrané spisy V. Hála, sv. 10 (Praha: Jan Laichter)
- 1920 *Gogola hledám*. Sebrané spisy Vítězslava Hála, sv. 11 (Praha: Jan Laichter)
- 1958 *Obrázky z cest* (Praha: SNKLHU)

Neruda, Jan

- 1872 *Obrazy z ciziny* (Praha: dr. Grégr, Ferdinand Dattl)
- 1923 *Obrazy z ciziny*. Dílo Jana Nerudy, sv. 5 (Praha: Kvasnička a Hampl)
- 1950 *Obrazy z ciziny*. Spisy Jana Nerudy, sv. 8 (Praha: Čs. spisovatel)
- 1950 *Neruda v dopisech* (Praha: Čs. spisovatel)
- 1965 *Dopisy*. Sv. 3 (Praha: SNKLHU)
- 1983 *Obrázky z domova i z ciziny* (Praha: Čs. spisovatel)

HEINE, Heinrich

- 1954 *Obrazy z cest I.–II.* Knihovna klasiků (Praha: SNKLHU)

CHATEAUBRIAND, Francois René de

- 1811 *Itinéraire de Paris à Jerusalem et de Jerusalem à Paris*, v. 1–3, (Paris)

NOROV, Avraam

- 1838 *Putešestvije po Svjatoj Zemle v 1835 godu Avraama Norova. Časť pervaja*, SPb.

42) Zajímavé výsledky hloubkové analýzy Čapkovy tvorby přináší stať Mirny Šoličové „Čapková próza a drama jako zvláštní druh cestopisného psaní“, *Česká literatura*, 2011, č. 4, s. 528–546.

LITERATURA

HAMAN, Aleš

1968 *Neruda prozaik* (Praha: Odeon)

2002 „Různí lidé – klenoty české drobné prózy 19. století“, in Jan Neruda: *Různí lidé* (Praha: ARSCI 2002), s. 96–103

HARTL, Antonín

1913 „Úvod“, in Vitězslav Hálek: *Z cest: do Cařihradu a domů* (Praha: Jan Laichter), s. 5–11

KREJČÍ, František Václav

b.d. (1902) *Jan Neruda. Studie jeho vývoje a díla* (Praha: Hejda a Tuček)

KŠICOVÁ, Danuše

1989–90 „Čapkovy cestopisy“, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, D 36–37, s. 7–16

2012 *Cesty do Svaté země. Mýty a realita v ruských a českých cestopisech* (Brno: Masarykova univerzita, v tisku)

PRAŽÁK, Albert

1950 „Neruda a přítel“, in *Neruda v dopisech* (Praha: Čs. Spisovatel), s. 583–680

RATAJ, Tomáš

2002 *České země ve stínu pŕlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí* (Praha: Scriptorium)

ŠIK, Hynek – LAISKE, Miroslav

1976 *Literatura o Janu Nerudovi* (Praha: Odeon)

ŠOLIČOVÁ, Mirna

2011 „Čapková próza a drama jako zvláštní druh cestopisného psaní“, *Česká literatura*, č. 4, s. 528–546

TUREČEK, Dalibor

2007 *Fejeton Jana Nerudy* (Praha: ARSCI)

Corpus Hermeticum [online], [cit. 18. 11. 2011], dostupné z:

<http://www.pknihy.cz/knihy/005411/Hermetismus-tajne-nauky-stareho-Egypta.html>

Hermetismus [online]. [cit. 18. 11. 2011], dostupné z www: <http://pknihy.cz/knihy/005411/Hermetismus-tajne-nauky-stareho-Egypta.html>

Jidisches Wörterbuch. Duden Verlag Mannheim 1992 [online], [cit. 17. 11. 2011],

dostupné z: <http://slovari.yandex.ru/~книги/Религия/Йешива/>

MACKOVÁ, Adéla – NAVRÁTILOVÁ, Hana v informativní práci *Čeští cestovatelé v Egyptě – stručný přehled do roku 1918* [online], [cit. 18. 11. 2011], dostupné z: http://egyptologie.ff.cuni.cz/travel_web/cestov_pred_1918.pdf

MAUROIS, André, *Životopis lorda Byrona* [online], [cit. 17. 1. 2011], dostupné z: <http://george-gordon-byron.navajo.cz>

Muhammad Alí [online], [cit. 22. 2. 2012]: dostupné z: <http://faraon.wz.cz/cesta/kahira.html>

Šalomounův chrám [online], Wikipedie [cit. 16. 11. 2011], dostupné z: http://cs.wikipedia.org/wiki/Šalomounův_chrám

